

The Approach of the Organization of Islamic Cooperation toward Women's Rights

Received: 20/10/2018; Accepted: 08/06/2019

Mahya Saffarinia¹

Abstract

The Organization of Islamic Cooperation (OIC), with a history of nearly five decades of international activity and expanding the scope of membership to all parts of the world and the largest number of members after the United Nations, in principle should be effective and have notable achievements in promoting the human conditions of Muslims including Muslim women around the world. But is it really That is? This article aims at answering this question that how women rights are recognized in ICO and which norms and rules are codified in this regard. The present contribution, through focusing on the procedure of the activities of the Organization of Islamic Cooperation in the field of women's rights and based on a descriptive-analytic method and by means of examining dozens of documents approved by the Organization and related research works worldwide, has revealed that however the Organization has had some achievements in norm and institution setting, it has failed in implementation of the norms and ensuring women's rights. Why and how to strengthen the achievements and eliminating the existing challenges meeting women's rights within the OIC, naturally should be studied in future researches.

Key words: Organization of Islamic Cooperation, Women's Rights, Norm-Setting, Institution-Making, Plan of Action.

1. Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Islamic Knowledge and Law, Imam Sadiq University; Email: saffarinia@isu.ac.ir.

رویکرد سازمان همکاری اسلامی در زمینه ارتقای حقوق زنان

تاریخ دریافت ۹۷/۰۷/۲۸ - تاریخ پذیرش ۹۸/۰۳/۱۸ محیا صفاری نیا

چکیده

سازمان همکاری اسلامی با پیشینه‌ی قریب به پنج دهه فعالیت بین‌المللی و فراگیری دامنه‌ی شمول اعضا از همه‌ی مناطق جهان و بیشترین تعداد اعضا بعد از سازمان ملل، علی‌القاعده باید در ارتقای وضعیت انسانی مسلمانان از جمله زنان مسلمان در سراسر جهان اثرگذار و دارای دستاوردهای برجسته باشد. این مقاله درصدد پاسخگویی به این پرسش اساسی است که حقوق زنان در اسناد سازمان همکاری اسلامی چگونه مورد شناسایی قرار گرفته و چه هنجارها و قواعدی در این زمینه تدوین شده است. نوشتار حاضر با تمرکز بر روند فعالیت سازمان همکاری اسلامی در عرصه‌ی حقوق زن، مبتنی بر روش توصیفی-تحلیلی و بررسی ده‌ها سند مصوب سازمان و آثار پژوهشی ذیربط در سطح جهانی، آشکار ساخته که سازمان مزبور اگرچه در ابعاد هنجارسازی و نهادسازی دستاوردهایی داشته، اما در زمینه‌ی اجرای هنجارها و تضمین رعایت حقوق زن با ناکامی مواجه بوده است. چرایی و چگونگی تقویت دستاوردها و رفع چالش‌های موجود فراروی حقوق زنان در سازمان همکاری اسلامی، طبیعتاً باید در پژوهش‌های آتی مورد مطالعه قرار گیرند.

واژگان کلیدی: سازمان همکاری اسلامی، حقوق زنان، هنجارسازی، نهادسازی، برنامه عمل.

مقدمه

سازمان همکاری اسلامی پس از سازمان ملل، به عنوان دومین سازمان بین‌الدولی یکی از جلوه‌های چندجانبه‌گرایی بین‌المللی و صدای مشترک دنیای اسلام است که وظیفه آن حفظ و صیانت از منافع جهان اسلام است. سازمان همکاری اسلامی تنها سازمان بین‌الدولی معاصر است که اعضای خود را حول محور یک دین واحد جمع کرده است. در سازمان ملل، سازمان همکاری اسلامی جایگاه نظارتی دارد و حدود یک‌سوم اعضای سازمان ملل را در خود جای می‌دهد. با این وجود از زمان تصویب منشور اولیه تأسیس سازمان در سومین نشست وزرای خارجه دول عضو در سال ۱۹۷۲ این نهاد انتظارات مختلف برای قرار دادن منافع مشترک مسلمانان فراتر از منافع سیاسی منفرد اعضا را به خوبی پاسخ نداده است. این وضعیت، از برخی جهات به دلیل این واقعیت است که اعضای سازمان علی‌رغم این که دین مشترک دارند، اما دارای تفاوت‌های زیاد در فرهنگ، رویه‌های قانونی، سطح توسعه و همچنین رقابت‌های سیاسی و مذهبی دیرینه می‌باشند.^۱ در این میان دولت‌های ثروتمند و محافظه‌کار و عمدتاً تابع برخی قدرت‌های جهانی که در رأس آنان عربستان قرار دارد بر روند فعالیت‌ها و جهت‌گیری‌های سازمان کنترل دارند و همین امر کافی است تا سازمان در دستیابی به اهداف مشترک مبتنی بر منافع عموم مسلمانان با چالش‌های متنوع درونی و بیرونی مواجه باشد. در اواخر دهه ۹۰ میلادی دستیار دبیرکل سابق سازمان ملل، سازمان همکاری اسلامی را چنین توصیف نمود: «آمیزه‌ای از تفاوت‌های گیج‌کننده از حیث اندازه، جمعیت، ثروت، توسعه انسانی، رشد سیاسی و نظام‌های سیاسی،

۱ برای کسب اطلاعات بیشتر رجوع کنید به

Gutiérrez Castillo, Victor Luis, 2014, The Organization of Islamic Cooperation in Contemporary International Society, Revista Electrónica de Estudios Internacionales.

مسائل منطقه‌ای و نزاع‌های محلی، تنش‌های داخلی و آسیب‌پذیری نسبت به مداخله خارجی که این وضعیت تصمیم‌گیری‌های مشترک را تضعیف نموده است...»

طی دهه‌ی اخیر، سازمان همکاری اسلامی تلاش نموده تا ارتباط بین‌المللی خود را تجدید حیات بخشد. این اهتمام به‌ویژه در برنامه‌های عمل ده‌ساله برای مواجهه با چالش‌های پیش‌روی جهان اسلام (۲۰۰۵ الی ۲۰۱۵ و ۲۰۱۶ الی ۲۰۲۵)، بازنگری سند اولیه تأسیس سازمان، در سال ۲۰۰۸ و تدوین برنامه عمل سازمان برای ارتقای زنان تجلی یافته است. نتیجه‌ی تحولات داخلی سازمان در یک دهه گذشته، روند آگاهانه‌ای را برای نظام‌مند کردن و تعمیق قابلیت ورود جدی‌تر سازمان همکاری اسلامی در عرصه بین‌المللی به‌ویژه در حیطه حقوق بین‌المللی بشر پدید آورد. گرچه سازمان همکاری اسلامی نگاه سازمان ملل به هنجارهای جهانی حقوق بشر را تأیید نموده است اما همزمان در چارچوب نظام سازمان ملل از رویکرد اسلامی خود دفاع می‌کند و در تلاش است تا یک نظام موازی از تعهدات را ایجاد کند که بر عملکرد دولت‌های عضو خود بر اساس هنجارهای اسلامی حاکم باشد. این رویکرد در اهتمام مستمر سازمان برای بلوکه کردن رأی اعضای خود در سازمان ملل و همچنین در پیشبرد یک چارچوب معاهده‌ای در سازمان همکاری اسلامی با هدف تنظیم موازین حقوق بشر از جمله حقوق کودکان و زنان بر اساس هنجارهای اسلامی مشهود است (Blitt, 2016: 2).

در سطح جهانی وقتی سخن از روندهای حمایت و ارتقای حقوق بشر می‌شود یعنی ترکیبی از شکل‌گیری و کیفیت عمل هنجارها و نهادها که در جهت تثبیت ابعاد مختلف حقوق انسانی به کار می‌روند. با در نظر گرفتن چارچوب مذکور، در این مقاله چگونگی اهتمام به حقوق زنان در سازمان همکاری اسلامی پرسش محوری است و این که سه‌گانه شناخته شده در سطح جهانی یعنی روندهای هنجارسازی و قاعده‌گذاری، نهادسازی و اجرا و تضمین قواعد مربوط به حقوق زن در این سازمان از بدو شکل‌گیری تا کنون چگونه قابل تبیین و ارزیابی است. فرضیه مورد بررسی نوشتار حاضر آن است که تجربه سازمان همکاری اسلامی در حوزه هنجارسازی و قاعده‌گذاری، نهادسازی و اجرای موازین مربوط به حقوق زن در مقایسه با دیگر سازمان‌های جهانی چندان برجسته نیست، اما در چارچوب

واقعیات کشورهای اسلامی قابل فهم و نیازمند شناسایی دقیق و همیاری همه‌جانبه برای رشد و شکوفایی است. یافته‌های این مقاله مبتنی بر بررسی و تحلیل متون اسناد سازمان همکاری اسلامی شامل منشور، اعلامیه‌ها، برنامه‌های عمل، اسناد کنفرانس سران، جلسات شورای وزرای امور خارجه و جلسات سایر ارکان فرعی سازمان^۱ و مراجعه به متون پژوهشی متنوع در سطح جهانی ارائه شده است.

۱. هنجارسازی حقوق زنان در اسناد سازمان همکاری اسلامی

هنجارسازی اولین گام در راستای تحقق حقوق زنان است. هنجارها، دربردارنده گزاره‌های معین تعیین‌کننده نوع رفتار است که اعتبار یا عدم اعتبار عملکردهای آتی را مشخص می‌سازند. به عبارت دیگر، هنجار را می‌توان یک استاندارد رفتار مناسب بازیگران با هویت مشخص نامید که در عرصه بین‌الملل، بازیگران همان دولت‌ها می‌باشند. اعضای سازمان همکاری اسلامی متعهد به قوانین داخلی خود، اسناد سازمان همکاری اسلامی و حقوق بین‌الملل می‌باشند. با اینکه سطوح مختلف چارچوبی را برای پاسخگویی به مشکلات پدید می‌آورد اما همزمان عامل سردرگمی و پیچیدگی هم می‌باشند (Tadjdini, 2012:40). سازمان همکاری اسلامی تلاش نموده است تا درک خود از حقوق زنان را بر مبنای شریعت اسلامی و عرف و معاهدات بین‌المللی در چارچوب سند تأسیس سازمان، اعلامیه حقوق بشر در اسلام و برنامه‌های عمل سازمان ارائه دهد. در اسناد اجلاس سران، تحت عنوان قطعنامه‌های مرتبط با موضوعات اجتماعی و در جلسات شورای وزرای خارجه سازمان همکاری اسلامی تحت عنوان قطعنامه‌های امور فرهنگی، اجتماعی و خانوادگی نیز مسائل زنان مورد بررسی قرار گرفته و تلاش شده است تا در زمینه حقوق زنان هنجارسازی شود.

۱ برای کسب اطلاعات بیشتر در خصوص ساختار و ارکان سازمان همکاری اسلامی رجوع کنید به: ISESCO, OIC and its Organs and Institutions, 2016, <https://www.isesco.org.ma>

۱-۱. منشور یا سند تأسیس سازمان همکاری اسلامی

پس از گذشت سه سال از شکل‌گیری اولیه سازمان کنفرانس اسلامی، اساسنامه سازمان در سال ۱۹۷۲ طی اجلاس وزرای خارجه کشورهای اسلامی در شهر جدّه عربستان به تصویب رسید. تنها ارجاع منشور اولیه سازمان کنفرانس اسلامی به مقوله تساوی، مربوط به تساوی میان دولت‌های عضو سازمان است. منشور هیچ اشاره صریحی به موضوعات خانواده، زنان و کودکان ننموده است. مقدمه سند مزبور، به‌طور کلی بر تعهد به منشور سازمان ملل و حقوق بشر بنیادین تأکید نموده و اصل عدم تبعیض را به رسمیت شناخته است. در مقدمه همچنین بر حفظ ارزش‌های معنوی، اخلاقی، اجتماعی و اقتصادی اسلامی تأکید شده است.

برنامه اصلاحی سازمان که از سال ۲۰۰۵ آغاز گردید، نهایتاً در سال ۲۰۰۸ منجر به بازنگری اساسنامه و تغییر نام آن از سازمان کنفرانس اسلامی به سازمان همکاری اسلامی شد. در منشور جدید به تعهد سازمان برای پیشبرد حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین، حکمرانی مطلوب، حکومت قانون، دموکراسی و پاسخگویی و "حمایت و پیشبرد حقوق زنان و مشارکت آنان در تمامی عرصه‌های زندگی مطابق با قوانین و قانونگذاری دولت‌های عضو" تأکید شده است (Adam, 2014:6). در ماده (۱۴) منشور "پیشبرد و حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین از جمله حقوق زنان، کودکان، جوانان، سالمندان و افراد دارای نیازهای ویژه همراه با حفظ ارزش‌های خانواده اسلامی" از جمله اهداف و اصول سازمان به شمار آمده است.

۱-۲. اعلامیه حقوق بشر در اسلام

۲۰ سال بعد از تأسیس، سازمان همکاری اسلامی اعلامیه حقوق بشر در اسلام را در اجلاس وزرای خارجه خود در قاهره تصویب نمود. فرایند تهیه و تدوین این سند حدود یک‌دهه به طول انجامید. برخی منتقدان برآنند که اعلامیه قاهره تلاشی است در جهت تضعیف اعلامیه جهانی حقوق بشر و برخی معتقدند که اقدامی است برای آشتی دادن مفهوم حقوق بشر با اسلام. سازمان همکاری اسلامی خود اعلامیه قاهره را چنین توصیف می‌کند: «اعلامیه قاهره مکمل اعلامیه جهانی حقوق بشر است، زیرا ویژگی‌های فرهنگی و مذهبی

کشورهای اسلامی را مورد توجه قرار می‌دهد» (Kayaoglu, 2013:9). اعلامیه در واقع بسیاری از حقوق مصرح در اعلامیه جهانی حقوق بشر را در خود گنجانده و در مقدمه آن تصریح شده است که حقوق و آزادی‌های اساسی بشر از دیدگاه اسلام، جزئی از آموزه‌های دینی اسلامی است (Cairo Declaration on Human Rights in Islam, 1990). در مواد (۲۴) و (۲۵) اعلامیه نیز تأکید شده است که «تمامی حقوق و آزادی‌های مصرح در اعلامیه مشروط به مطابقت با احکام شریعت اسلامی می‌باشد» و «شریعت اسلامی تنها مرجع برای تفسیر یا توضیح هر ماده از مواد این اعلامیه است». این ماده نیز پیام مشخص خود را در زمینه حق‌ها و آزادی‌های انسانی که در متن اعلامیه ذکر شده یا مواردی که ذکر نشده بیان داشته که همانا رجوع به شریعت اسلامی و قرائت‌های مختلف ذیربط است.

در ماده (۶) این اعلامیه تصریح گردیده است: «زن در کرامت انسانی با مرد برابر است و به همان اندازه که زن وظایفی دارد از حقوقی نیز برخوردار است. زن دارای شخصیت مدنی و ذمه‌ی مالی مستقل بوده و حق حفظ نام و نسب خویش را دارد». اعلامیه در ماده (۶) زن و مرد را در حیثیت انسانی مساوی اعلام کرده است ولی در ارتباط با حقوق، از برابری حقوق زن با مرد سخن به میان نیاورده است، بلکه اجمالاً برای زن حقوقی شناخته است همانگونه که وظایفی هم بر عهده دارد. قسمت ذیل این بند به روشنی برخی حقوق مدنی و انسانی را که هنوز هم در برخی نظام‌ها مورد چالش است برای زنان مشخص نموده است، ولی در قسمت اول موضع اعلامیه در مورد حقوق مختلف زن در جامعه و خانواده در امور مدنی، سیاسی، کیفری و غیره مشخص نیست (مهرپور، منشور حقوق بشر اسلامی، ۱۳۸۹) که علی‌القاعده باید در اسناد دیگر سازمان بیان شود. شایان ذکر است که اعلامیه حقوق بشر در اسلام همانگونه که از نوع سند پیداست یک سند الزام‌آور نمی‌باشد، بلکه اعلامیه‌ای است که موضع اتخاذ شده توسط کشورهای عضو سازمان را در خصوص حقوق بشر در اسلام ارائه می‌دهد و در واقع از حیث تبیین خط‌مشی حقوق بشری کشورهای اسلامی دارای ارزش نمادین و البته مقدمه شناسایی اسناد الزام‌آور حقوقی است، 2016, (AS/Jur (2016) 28.para36).

در میان ناقدان اعلامیه یاد شده در سطح جهانی، افراد مختلفی اعم از گزارشگران حقوق بشر سازمان ملل، محققان دانشگاهی و فعالان مدنی مبتنی بر موازین بین‌المللی مربوط به حقوق زن، به عبارات مندرج در اعلامیه اسلامی حقوق بشر در حیطه زنان نقدهایی را وارد ساخته‌اند که در واقع به تفاوت دو نگرش برابرسازی حقوق زن و مرد و تأمین عدالت حقوقی بین زن و مرد مرتبط می‌شود!

۱-۳. برنامه عمل ده ساله سازمان همکاری اسلامی^۲

سند تأسیس سازمان و اعلامیه حقوق بشر در اسلام مصوب ۱۹۹۰ که ورود اولیه مجموعه کشورهای اسلامی به موضوع حقوق بشر بود با گذشت زمان و بروز چالش‌های جدید در فرایندهای تازه‌ای قرار گرفتند. در سال ۲۰۰۵، سازمان همکاری اسلامی یک برنامه عمل راهبردی ده‌ساله را با هدف بررسی مهم‌ترین چالش‌های پیش‌روی جهان اسلام و شیوه‌های مواجهه با آنها به صورت عینی و واقع‌گرایانه ارائه نمود تا برنامه‌ای کارآمد و عمل‌گرایانه برای دولت‌های عضو باشد. این سند به طور صریح اصل برابری را در دو حوزه کلیدی به رسمیت شناخت. اول تحت عنوان «حقوق بشر و حکمرانی مطلوب» که در پی آن است تا گستره مشارکت سیاسی، برابری، آزادی‌های مدنی، عدالت اجتماعی، شفافیت و پاسخگویی بسط یابد و به حذف فساد در دولت‌های عضو منتهی شود. این قلمرو از شناسایی برابری، نسبت به تضمین برابری و این‌که باید بدون تبعیض برای همه اعمال شود یا محدودیت‌هایی داشته باشد، ساکت است.

دومین ارجاع برنامه ده‌ساله به اصل برابری به طور واضح‌تری نشان می‌دهد که مفهوم برابری مورد نظر سازمان همکاری اسلامی با آنچه در حقوق بین‌الملل بشر مد نظر است، فاصله دارد. این ارجاع تحت عنوان «حقوق زنان، کودکان، جوانان و خانواده در جهان

۱ برای مطالعه بیشتر در خصوص نظرات ناقدین رجوع شود به:

Chase, Anthony Tirado, 2015, The Organisation of Islamic Cooperation: A Case study of International organization's Impact on Human Rights, The Danish Institute for Human Rights و برای ملاحظه نظرات برخی از مدافعین رجوع شود به: محمدعلی تسخیری، بررسی اعلامیه‌های جهانی و اسلامی حقوق بشر، سازمان فرهنگ و ارتباطات، ۱۳۷۶.

2. Ten-Year Programme of Action.

اسلام» مطرح شده و برابر آن، برنامه خواستار تقویت قوانین با هدف حصول پیشرفت زنان در جوامع مسلمان مطابق با ارزش‌های اسلامی عدالت و برابری شده است. افزون بر این، در این بخش برنامه ده‌ساله خواستار پایبندی به اصول پیمان‌نامه رفع تمامی اشکال تبعیض علیه زنان (سیدا) در راستای ارزش‌های عدالت و برابری جامعه اسلامی شده است. شایان ذکر است زمانی که برخی کشورهای عضو سیدا در الحاق به آن حق شرط‌هایی مبتنی بر شریعت اسلامی مطرح کردند کشورهای دیگری اعتبار توسل به قوانین داخلی برای محدود کردن معاهده مذکور را مورد اعتراض قرار دادند. کمیته حقوق بشر و کمیته سیدا نیز تصریح کردند که محدودیت‌های مبتنی بر شریعت نمی‌تواند به‌عنوان توجیه مشروعی برای محدود کردن برابری زنان تلقی شود (گزارش کمیته منع تبعیض علیه زنان، ۱۹۹۸، جلسه ۱۹) و (نظریه تفسیری شماره ۲۸ کمیته حقوق بشر، ۲۰۰۵، پاراگراف ۵).

برنامه عمل ده‌ساله مورد اشاره، مبتنی بر ارزش‌های اسلامی دغدغه‌های دیگری را نیز مطرح نموده است. به‌طور مثال در برنامه از کمیته وزرای خارجه سازمان همکاری اسلامی خواسته شده تا امکان ایجاد یک رکن دائمی مستقل برای پیشبرد حقوق بشر در دول عضو را مطابق با اصول اعلامیه حقوق بشر در اسلام مصوب قاهره در نظر گیرد. همچنین ایجاد یک رژیم حقوق اسلامی با شکل‌گیری معاهده حقوق بشر سازمان همکاری اسلامی، تدوین یک معاهده حقوق زنان در اسلام مطابق با اعلامیه حقوق بشر در اسلام مصوب ۱۹۹۰ قاهره و تشویق دولت‌های عضو به امضاء و الحاق به پیمان‌نامه حقوق کودک در اسلام مصوب ۲۰۰۵ مورد تأکید قرار گرفته است. ارجاع به پیمان‌نامه‌های سازمان همکاری اسلامی در برنامه ده‌ساله حاکی از تمایل سازمان به ایجاد اسناد حقوق بشری الزام‌آور مبتنی بر اعلامیه قاهره است.

علیرغم پیش‌بینی‌ها و هدف‌گذاری‌های برنامه ده‌ساله مورد اشاره، سازمان همکاری اسلامی نسبت به ایجاد میثاق حقوق زنان در اسلام موفقیتی حاصل نکرده است و تا کنون این مهم محقق نشده است. با وجود این عدم تمایل واضح کشورهای اسلامی نسبت به تحرکات لازم در چارچوب هدف‌گذاری‌های برنامه ده‌ساله، سازمان همکاری اسلامی همچنان از دولت‌های عضو می‌خواهد تا از الحاق به میثاق حقوق کودک مصوب ۲۰۰۵ و

تهیه پیش‌نویس میثاق حقوق زن در اسلام حمایت کنند. به‌طور مثال در دو قطعنامه مجزا که در پی نشست وزرای خارجه در سال ۲۰۱۵ صادر گردید از دول عضو خواسته شد تا میثاق حقوق کودک در اسلام را امضاء و تصویب کنند و بر ضرورت تدوین و تصویب میثاق حقوق زن در اسلام تأکید مجدد صورت گرفت.

در مقدمه برنامه ده‌ساله سازمان همکاری اسلامی برای مواجهه با چالش‌های پیش روی امت مسلمان تصریح گردیده است که در عرصه اجتماعی تمرکز بر حقوق زنان، کودکان و خانواده ضرورت دارد. در ماده ۶ برنامه ده‌ساله نیز تحت عنوان حقوق زنان، جوانان، کودکان و خانواده در جهان اسلام بر نکاتی تأکید شده است از جمله تقویت قوانین با هدف حصول ارتقاء زنان در جوامع اسلامی در عرصه‌های اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی مطابق با ارزش‌های اسلامی عدالت و برابری و همچنین با هدف حمایت از زنان در برابر تمامی اشکال خشونت و تبعیض و پایبندی به اصول پیمان‌نامه رفع تمامی اشکال تبعیض علیه زنان طبق ارزش‌های اسلامی عدالت و برابری، توجه ویژه به آموزش و سواد زنان، تسریع در شکل‌گیری میثاق حقوق زنان در اسلام پیرو قطعنامه شماره (۶۰/۲۷-p) و اعلامیه حقوق بشر در اسلام مصوب ۱۹۹۰ در قاهره، ترغیب دولت‌های عضو نسبت به این‌که فرایند الحاق به پیمان‌نامه بین‌المللی منع تبعیض علیه زنان و پروتکل اختیاری آن در خصوص دختربچه‌ها را انجام دهند، تقاضا از همه ارکان سازمان همکاری اسلامی تا اسلام را به‌عنوان دینی معرفی کنند که حمایت کامل از حقوق زنان را تضمین می‌کند و مشارکت آنان را در همه عرصه‌های زندگی تشویق می‌نماید.

سازمان همکاری اسلامی در ادامه هدف‌گذاری‌های کلان در قالب برنامه ده‌ساله، مجدداً پس از ۲۰۱۵، برنامه جدیدی برای بازه زمانی ۲۰۱۶ الی ۲۰۲۵ را در سیزدهمین اجلاس سران سازمان همکاری اسلامی در ترکیه در آوریل سال ۲۰۱۶ مورد تصویب قرار داد. این برنامه بر اصول مندرج در منشور مورد بازنگری قرار گرفته سازمان همکاری اسلامی استوار است و متمرکز بر ۱۸ حوزه دارای اولویت و ۱۰۷ هدف می‌باشد. برنامه

اجرائی برنامه عمل ۲۰۲۵ در چهل و چهارمین اجلاس شورای وزرای خارجه همکاری اسلامی در ژوئیه ۲۰۱۷ در آبیجان پایتخت پیشین ساحل عاج تصویب شد که در این برنامه اجرائی برای ۱۸ حوزه دارای اولویت و ۱۰۷ هدف مندرج در برنامه، فعالیت‌هایی همراه با تعیین شرکای اجرائی و بازه زمانی مشخص برای اجرا در نظر گرفته شد. شورای وزرای خارجه همکاری اسلامی همچنین از دبیرکل سازمان خواست تا گزارش پیشرفت‌های حاصله را به صورت ادواری ارائه کند.

برنامه عمل ۲۰۲۵ شامل یک مقدمه و دو بخش است. در بخش اول منطق انتخاب ۱۸ عرصه بعنوان حوزه‌های دارای اولویت مورد بررسی قرار گرفته و در بخش دوم اصولی که این برنامه مبتنی بر آن شکل گرفته و اهداف راهبردی هر اولویت ارائه شده است. از میان ۱۸ حوزه دارای اولویت، عنوان سیزدهم به موضوع «ارتقای زنان و رفاه خانواده و تأمین اجتماعی» اختصاص یافته است. در این سند طی مواد (۴۲) و (۴۳) تصریح گردیده است: «علی‌رغم پیشرفت در وضعیت زنان در تمامی عرصه‌های اقتصادی-اجتماعی، سیاسی و فرهنگی طی دهه گذشته، هنوز خلأها و چالش‌هایی برای مواجهه وجود دارند. وضعیت مطلوب سلامتی زنان هم برای سلامت کلی خانواده و هم نسل‌های آینده حیاتی است. به‌طور کلی، تبعیض، آزار و اذیت، فقر و خشونت علیه زنان مانع سلامت فیزیکی، روانی و عاطفی زنان می‌گردد. زنان تبعیض را هم در عرصه آموزش و هم در بازار کار تجربه می‌کنند، بنابراین تدابیر سیاست‌گذاری قابل توجهی نیاز است تا به‌طور مؤثر فاصله میان زنان و مردان (از لحاظ دسترسی به آموزش) به استاندارد سطح ۲/۰ در سال ۲۰۲۵ کاهش یابد. در کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی متوسط مشارکت زنان در نیروی کار از میان کل جمعیت زنان ۴۵٪ است در حالی که در کشورهای توسعه یافته ۵۶٪ می‌باشد و میانگین جهانی حدود ۶۰٪ است. بنابراین تا سال ۲۰۲۵ دولت‌های عضو سازمان لازم است از طریق افزایش ۱۵ درصدی مشارکت زنان در نیروی کار از میان جمعیت کل زنان، به

میانگین نرخ مشارکت جهانی دست یابند» (OIC/SUM-13/2016/POA-Final,2016, para 42).

مشارکت ناکافی زنان در نیروی کار منجر به حذف زنان از سیستم‌های تأمین اجتماعی در برخی از کشورها و محرومیت آنان از حقوق کامل تأمین اجتماعی می‌گردد. به طور خاص از زنان در بخش کشاورزی حمایت نمی‌شود و معمولاً نمی‌توانند به طور رسمی برای خدمات تأمین اجتماعی ثبت نام کنند. در سال ۲۰۱۱، ۲۵ درصد از نیروی کار زنان در دولت‌های عضو سازمان در بخش کشاورزی مشغول بودند در حالی که میانگین جهانی ۱۳/۲ درصد می‌باشد. همینطور تنها ۲۸/۲ درصد از زنان فعال اقتصادی دولت‌های عضو در بخش غیرکشاورزی شاغلند در حالی که در سایر کشورهای در حال توسعه و جهان به ترتیب ۴۰٪ و ۴۵٪ از زنان فعال اقتصادی در بخش غیرکشاورزی شاغل می‌باشند. افزون بر این تقویت مشارکت جامعه مدنی در موضوعات مرتبط با توانمندسازی، حمایت و تقویت خانواده، ظرفیت‌سازی و کارافرینی جوانان، ارتقای حقوق افراد دارای معلولیت و مراقبت از سالمندان برای توسعه پایدار و فراگیر در دولت‌های عضو ضرورت دارد

(OIC/SUM-13/2016/POA-Final,2016, para 43).

در ذیل اولویت یاد شده، ۷ هدف مطرح شده‌اند. اهدافی که به طور خاص به حقوق زنان اختصاص دارند عبارتند از: پیشبرد تساوی جنسیتی و توانمندسازی خانواده، پیشبرد تدابیر قانونی و اجرایی برای مبارزه با خشونت علیه زنان، پیشبرد چارچوب سیاستگذاری برای پاسخگویی به نیازهای اجتماعی و عاطفی زنان و کودکان، پیشبرد خدمات اجتماعی کارآمد و قابل اطمینان برای خانواده، زنان، کودکان، سالمندان و افراد دارای نیازهای ویژه (OIC/SUM-13/2016/POA-Final,2016,para 2.13).

در برنامه اجرایی برنامه عمل ۲۰۲۵ ذیل هر هدف، فعالیت‌هایی پیش‌بینی شده‌اند. ذیل هدف اول از اولویت ۱۳ برنامه به ۵ فعالیت اشاره شده که از جمله آن‌ها عبارتند از حمایت از زنان دارای تجربیات حرفه‌ای از طریق آموزش آنان برای مواجهه با نیازهای بازار اقتصاد جهانی، تأسیس کرسی‌های تحقیقاتی ویژه مطالعات زنان و خانواده در نهادها و دانشگاه‌های سازمان همکاری اسلامی برای بررسی نگرش‌ها و رویه‌های اجتماعی-فرهنگی

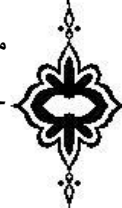
رایج که مانع پیشرفت زنان و خانواده هستند، مبارزه با سنت‌های منفی و آزاردهنده و نگرش‌ها و رویه‌های فرهنگی علیه زنان در دولت‌های عضو، بسط و بهبود قانونگذاری و سیاست‌ها در خصوص خشونت علیه زنان، ازدواج‌های اجباری و زود هنگام، ایدز و قاچاق انسان

(OIC-2025: Programme of Action Implementation Plan:35).

در برنامه عمل ۲۰۲۵ موضوع تدوین و تصویب میثاق حقوق زنان در اسلام که در برنامه عمل پیشین و در اسناد مختلف سازمان همکاری اسلامی وعده داده شده بود کاملاً به فراموشی سپرده شده و هیچگونه اشاره‌ای بدان نشده است. در سال ۲۰۱۷ که اولین گزارش پیشرفت مبتنی بر داده‌های دریافتی از نهادهای وابسته سازمان و دولت‌های عضو، توسط دبیرکل سازمان ارائه گردید، صرفاً به اقدامات انجام شده در چارچوب سازمان پرداخته شد و هیچ اشاره‌ای به فرایند طی شده در داخل کشورها انجام نپذیرفت. در گزارش مزبور، در بخش ارائه عملکردهای مربوط به اولویت ۱۳ برنامه عمل تنها به اقدامات انجام شده از سوی نهادهای وابسته به سازمان از جمله برگزاری کنفرانس وزارتی زنان در ترکیه، تشکیل شورای مشورتی زنان کنفرانس وزرای زن در خصوص نقش زنان در توسعه دولت‌های عضو، برگزاری برنامه‌های آموزشی و تلاش مشترک آکادمی فقه و دبیرخانه برای بررسی مقررات اسلامی در خصوص موضوعات مرتبط با ازدواج دختر بچه‌ها، ازدواج اجباری، ایدز و قاچاق انسان در راستای برنامه اجرای برنامه عمل ۲۰۲۵ اشاره شده است.

۴-۱. برنامه عمل سازمان همکاری اسلامی برای ارتقای جایگاه زنان^۱

این برنامه در سال ۲۰۰۸ به دنبال منشور جدید سازمان همکاری اسلامی تدوین شد و اولین تلاش هماهنگ سازمان برای پرداختن به موضوع تبعیض علیه زنان بود. در مقدمه سند آمده است: زنان امروزه از طرد و به حاشیه رانده شدن رنج می‌برند و با مشکلاتی مواجه می‌باشند که مانع از مشارکت آن‌ها در حیات اجتماعی و سایر حوزه‌ها می‌گردد. در حالی که برنامه عمل به چالش آداب و رسوم تبعیض‌آمیز در حصول برابری زنان اشاره

1. OIC Plan of action for The Advancement of Women(OPAAW).

می‌کند اما تعریف برنامه از برابری مبتنی بر هنجارهای مذهبی است که نقش خاصی برای زنان قائل است و متفاوت از مردان می‌باشد و مجموعه حقوق و وظایف مختص به آنان نه همان حقوق و وظایف مشترک با مردان مد نظر است. همین واقعیت با رویکرد کشورهای اسلامی در الحاق به سیدا هم‌خوانی دارد زیرا بیشترین حق شرط‌های کلی و ویژه بر سند یاد شده را مبتنی بر قوانین شریعت داشته‌اند.

در مقدمه برنامه عمل سازمان همکاری اسلامی برای ارتقای جایگاه زنان به تعهدات دولت‌های عضو سازمان همکاری اسلامی در قبال اسناد و پیمان‌نامه‌های بین‌المللی به ویژه اعلامیه و برنامه عمل پکن مصوب چهارمین کنفرانس جهانی زنان ۱۹۹۵، بیست و سومین اجلاس ویژه مجمع عمومی با عنوان «زنان ۲۰۰۰، تساوی جنسیتی، توسعه و صلح برای قرن ۲۱» و الحاق به اصول پیمان نامه منع تمامی اشکال تبعیض علیه زنان مطابق با ارزش‌های اسلامی عدالت و برابری و اولین کنفرانس وزراتی سازمان در خصوص زنان در استانبول اشاره شده است و برنامه عمل زنان به عنوان سندی برای یافتن راه‌ها و شیوه‌های حمایت از زنان در برابر عدم تساوی و تمامی اشکال تبعیض علیه زنان و بهبود شرایط و پیشبرد جایگاه زنان به شمار آمده است. در مقدمه سند مزبور به چشم‌انداز کلی سازمان همکاری اسلامی در خصوص پیشرفت زنان بر پایه عدالت اجتماعی، توجه متمایز به زنان، آموزش زنان، سلامت و ترویج فعالیت‌های اقتصادی زنان مبتنی بر آموزه‌های اصیل اسلام اشاره شده و این‌که زنان در دولت‌های عضو باید مورد احترام و رعایت قرار گرفته، توانمند شوند و مشارکت فعال و کامل در عرصه‌های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی داشته باشند تا با بهره‌مندی از حقوق خود و ایفای وظایفشان به ترویج گفتگو و تعامل سازنده در جهت کمک مؤثر به ملت‌سازی بپردازند. همچنین تصریح گردیده است که در چارچوب برنامه عمل ده‌ساله دولت‌های عضو در جهت تهیه پیش نویس میثاق حقوق زنان در اسلام که خواستار عدالت جنسیتی در تمامی عرصه‌های زندگی می‌باشد مطابق با قطعنامه شماره (p-۶۰/۲۷) و اعلامیه حقوق بشر در اسلام مصوب قاهره اقدام خواهند کرد. اهداف برنامه یاد شده حول ۴ محور تجلی یافته که عبارتند از: ۱- رفع فقر، حصول توسعه پایدار و اصل حمایت و منابع کافی بعنوان عناصر لازم برای حصول تساوی جنسیتی و توانمندسازی زنان

در تمامی سطوح، ۲- افزایش مشارکت زنان در سازوکارهای تصمیم‌گیری از سطوح محلی تا ملی، ۳- ارائه فرصت‌های برابر برای زنان از طریق دسترسی به آموزش با کیفیت، مراقبت سلامتی و مشارکت، ۴- رفع تمامی اشکال تبعیض از جمله مقابله با خشونت علیه زنان. جهت حصول اهداف فوق، در ذیل هر یک از آن‌ها در برنامه مذکور، انجام تدابیر و فعالیت‌های لازم توسط دولت‌ها مورد تأکید قرار گرفته است. در نهایت، دولت‌های عضو متعهد به انجام اقداماتی در جهت بهبود دستاوردها برای زنان در حوزه‌های آموزش، سلامت، مشارکت سیاسی، پایداری اقتصادی، رفاه و عدالت اجتماعی و تعادل کار-زندگی شده‌اند.

در سومین کنفرانس وزرای همکاری اسلامی در خصوص نقش زنان در توسعه دولت‌های عضو کنفرانس اسلامی در دسامبر ۲۰۱۰ در تهران، سازوکار اجرایی برنامه عمل سازمان برای ارتقای زنان مورد تصویب قرار گرفت. در این سازوکار اجرایی ۲۰ اقدام در سطح دولت‌های عضو و سازمان، ۳ اقدام در سطح جامعه مدنی و ۵ اقدام برای رسانه‌ها در نظر گرفته شده است. چند سال بعد، برنامه عمل سازمان همکاری اسلامی برای ارتقاء زنان مورد بازنگری قرار گرفت و برنامه عمل جدید در ششمین اجلاس وزرا در خصوص نقش زنان در توسعه کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی در نوامبر ۲۰۱۶ در ترکیه تصویب شد. در این برنامه عمل جدید ۹ هدف برشمرده شده‌اند: مشارکت در تصمیم‌گیری، آموزش، سلامت، توانمندسازی اقتصادی، حمایت اجتماعی، حمایت از زنان در برابر خشونت، زنان در شرایط بحران، زنان در بلایای طبیعی و زنان در منازعات مسلحانه. ذیل این اهداف، اهداف فرعی دیگری ذکر شده‌اند

(OIC Plan of action for The Advancement of Women(OPAAW), 2016).

در سال ۲۰۱۶، سازوکار اجرایی گذشته مربوط به برنامه عمل ارتقای زنان نیز مورد بازنگری قرار گرفت و سازوکار اجرایی جدید به صورت ماتریکس تنظیم شد که در آن اهداف، تدابیر، معیارها، ارکان مسئول و چارچوب زمانی اجرا همانند سازوکار اجرایی برنامه عمل ۲۰۲۵ تنظیم شده است. شایان ذکر است در برنامه عمل جدید برای زنان، هیچ

اشاره‌ای به تلاش یا امکان تدوین و تصویب میثاق یا معاهده الزام‌آور حقوق زنان نشده است

(OPAAW, The Mechanism for Implementation, 2016).

۲. نهادسازی در خصوص حمایت از حقوق زنان در سازمان همکاری اسلامی

هدف از ایجاد هنجارها و موازین حقوقی در هر نظام ملی، منطقه‌ای و جهانی اعمال و اجرای آن‌ها در جهت ارتقای رفتارهای مناسب و تغییر رفتار یا تحریم سوء رفتار است. هر هنجاری بدون یک ساختار نظام‌مند برای تحقق آن بی معناست زیرا انتزاعی باقی خواهد ماند و منجر به تغییرات لازم نخواهد شد (Mutua, 2007:584). این که سازمان همکاری اسلامی از این حیث تا چه اندازه موفق عمل کرده پرسش مهمی است که برای تبیین پاسخ به آن باید داده‌های متنوعی را مورد بررسی قرار داد.

۱-۲. کنفرانس‌های وزرای سازمان همکاری اسلامی در خصوص زنان

کنفرانس وزرای خارجه اسلامی در سی و دومین اجلاس خود در صنعا قطعنامه‌ای تحت عنوان «زنان مسلمان و نقش آنان در توسعه جامعه اسلامی» را تصویب کرد و در آن خواستار سازماندهی کنفرانسی در سطح وزرا برای بررسی موضوع زنان و مطالعه راه‌ها و شیوه‌های گسترش فرصت‌ها برای زنان در تمامی ابعاد حیات اجتماعی جهت ایفای نقش مؤثر در توسعه جوامع اسلامی گردید. متعاقب مصوبه یاد شده، کنفرانس‌های مورد نظر به ترتیب در استانبول ترکیه در سال ۲۰۰۶، قاهره مصر سال ۲۰۰۸، تهران ایران سال ۲۰۱۰، جاکارتا اندونزی ۲۰۱۲، باکو آذربایجان سال ۲۰۱۴ و استانبول ترکیه سال ۲۰۱۶ برگزار شدند. در قطعنامه مصوب صنعا همچنین از کنفرانس وزرا خواسته شده بود تا پیش‌نویس برنامه عمل سازمان همکاری اسلامی برای ظرفیت‌سازی زنان جهت ایفای نقش فعال در تمامی ابعاد زندگی در دول عضو سازمان همکاری اسلامی را تدوین نماید.

اولین کنفرانس وزارتی نقش زنان در توسعه کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی در استانبول ترکیه طی ۲۰-۲۱ نوامبر ۲۰۰۶ برگزار شد. در این کنفرانس راهبردها، معیارها، برنامه‌ها و اهداف مشترک ارتقای زنان، سیاست‌های ملی و راهبردهای افزایش اشتغال

زنان، رفع فقر میان زنان، مشارکت زنان در تصمیم‌گیری محلی و بین‌المللی و آینده بهتر برای زنان از طریق مشارکت آن‌ها در آموزش و محو اشکال خشونت علیه زنان مورد بررسی قرار گرفت. کنفرانس مزبور، سازوکارهای پیگیری را نیز تعبیه نمود (OIC/1- WCOD/2006 /REP.FINAL, 2006).

دومین کنفرانس وزرا در خصوص نقش زنان در توسعه دول عضو در قاهره مصر طی ۲۴-۲۶ فوریه ۲۰۰۸ برگزار شد. در این کنفرانس پیرو توصیه اولین کنفرانس وزارتی، پیش نویس برنامه عمل سازمان همکاری اسلامی برای ارتقای زنان تحت عنوان برنامه عمل قاهره تدوین و تصویب شد. دستور کار کنفرانس مزبور عبارت بود از: (۱) دیدگاه دول عضو در خصوص ارتقای زنان در جوامع اسلامی و اولویت‌های اقدام مشترک، (۲) رفع فقر، توسعه پایدار و اصل حمایت و منابع ضروری بعنوان بنیادهای اصلی برای تساوی جنسیتی و توانمندسازی زنان در تمامی سطوح، (۳) مشارکت زنان در سازوکارهای تصمیم‌گیری در سطوح محلی و ملی، (۴) فرصت‌های برابر برای زنان از طریق اصل آموزش و مراقبت سلامتی و رشد مشارکت و محو تمامی اشکال تبعیض علیه زنان از جمله مبارزه با خشونت علیه زنان، (۵) بررسی جامع در خصوص وضعیت زنان در جوامع اسلامی، (۶) پیگیری اجرای برنامه عمل قاهره. در این کنفرانس همچنین تأسیس سازمان پیشرفت زنان که مقر آن در قاهره باشد، تصویب شد.

(OIC/2-WCOD/2008/REP.FINAL, 2008).

سومین کنفرانس وزارتی در خصوص نقش زنان در توسعه دول عضو سازمان همکاری اسلامی در تهران از ۱۹ تا ۲۱ دسامبر ۲۰۱۰ برگزار شد. در این کنفرانس مسائل و چالش‌های پیش روی زنان در کشورهای عضو به‌ویژه موضوع زنان، خانواده و اقتصاد با هدف قادر ساختن زنان به مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی همگام با ایفای نقش اساسی آن‌ها در خانواده مورد بررسی قرار گرفت. در اعلامیه پایانی این کنفرانس با به رسمیت شناختن حقوق برابر تمامی زنان صرف نظر از دین و رنگ و نقش مهم و خلاقانه آنان در خانواده، به نقش زنان در مدیریت مصرف در خانواده، نفوذ زنان در اصلاح الگوی مصرف در خانواده و در آموزش به نسلی پیشرو با الگوی مصرف پایدار تأکید شده است. همچنین

با صحنه گذاشتن بر نقش زنان در خانواده و حمایت از آنان در برابر هرگونه آسیبی، فراهم آوردن فرصت‌های شغلی برای زنان که نوآوری آنان را توسعه دهد، مورد تأیید قرار گرفته است. در این کنفرانس از پیشنهاد جمهوری اسلامی ایران برای تأسیس یک مرکز مطالعات خانواده بعنوان یک نهاد علمی پژوهشی استقبال شده است-OIC/3).

WCOD/2010/DEC, 2010)

چهارمین کنفرانس نقش زنان در توسعه کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی در جاکارتای اندونزی در ۶-۴ دسامبر ۲۰۱۲ تحت عنوان تقویت مشارکت و نقش زنان در توسعه اقتصادی کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی برگزار شد. در اعلامیه پایانی این کنفرانس با به رسمیت شناختن اهمیت خانواده در فرایند پیشرفت سیاسی، اقتصادی و اجتماعی جوامع اسلامی و این که موضوع خانواده باید همچنان بخشی از گفتگوها در تمامی جلسات مربوط به زنان در سازمان همکاری اسلامی باشد نسبت به تحقق رویکرد جنسیتی بعنوان راهبردی کلیدی برای حصول تساوی جنسیتی، عدالت جنسیتی و توانمندسازی زنان در تمامی حوزه‌ها ابراز تعهد شده است. همچنین با هدف توانمندسازی زنان برای مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی، همگام با اجرای نقش اصلی آن‌ها در خانواده بر ضرورت ارائه فرصت‌های برابر برای زنان در بازار کار و تسهیل دسترسی آنان به ابزارهای لازم از جمله امکانات مالی تأکید شده است. در این کنفرانس فقر به عنوان مانع اصلی توانمندسازی زنان به شمار آمده و بر ضرورت رفع فقر زنان و قانونگذاری مناسب جهت کاهش محرومیت اقتصادی و اجتماعی زنان و بهبود شرایط مادی و معنوی آنان تأکید گردیده است. در این کنفرانس از دولت‌های عضو خواسته شد تا اساسنامه سازمان پیشرفت زنان را امضا کرده و بدان ملحق شوند تا سازمان قادر شود به وظایف خود عمل کند و نقش زنان در توسعه اقتصادی دول عضو سازمان همکاری اسلامی تقویت شود

(OIC/4-WCOD/2012/DEC/FINAL, 2012).

پنجمین کنفرانس نقش زنان در توسعه دول عضو سازمان همکاری اسلامی با عنوان نقش زنان در توسعه پایدار در باکوی جمهوری آذربایجان طی ۲۱-۲۰ اکتبر ۲۰۱۴ برگزار شد. موضوعاتی که در این کنفرانس مورد بررسی قرار گرفتند عبارتند از: توانمندسازی

زنان، رفع فقر، حصول تساوی جنسیتی، افزایش مشارکت زنان در سازوکارهای تصمیم‌گیری، فراهم آوردن فرصت‌های برابر برای زنان در جامعه از جمله دسترسی به آموزش با کیفیت و مراقبت سلامتی، رفع تمامی اشکال تبعیض علیه زنان از جمله مبارزه با خشونت علیه زنان و توسعه معیارها و مطالعات معطوف به عمل. در این کنفرانس توصیه شد که باید یک ارزیابی از برنامه عمل ارتقای زنان به عمل آید و بدین منظور نشست کارشناسی در دبیرخانه سازمان همکاری اسلامی در نیمه دوم سال ۲۰۱۵ برگزار شود.

ششمین کنفرانس وزارتی زنان در استانبول ترکیه با عنوان جایگاه زنان در کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی در پرتو چالش‌های موجود طی ۱ تا ۳ نوامبر سال ۲۰۱۶ برگزار شد. در این کنفرانس قطعنامه‌ای تصویب شد در خصوص تأسیس یک شورای مشورتی زنان که به‌عنوان یک سازوکار مشاوره‌ای برای کنفرانس عمل نماید و توصیه‌های راهبردی در خصوص موضوعات مرتبط با توانمندسازی و ارتقای زنان ارائه دهد. در این قطعنامه از دولت‌های عضو خواسته شده است تا زنان شاخص را به‌عنوان کاندیدا برای عضویت در شورا معرفی نمایند و هر سه گروه جغرافیایی با مشورت از میان کاندیداهای خود سه نفر را انتخاب نمایند. شورا شامل ۹ عضو خواهد بود که به مدت ۲ سال و با امکان تمدید یک دوره دیگر به انجام وظیفه بپردازند. در این کنفرانس برنامه عمل ارتقای زنان و سازوکار اجرایی آن نیز مورد بازنگری قرار گرفت. همچنین از دول عضو خواسته شد که اساسنامه سازمان توسعه زنان را تصویب نمایند

(OIC/6-WCOD/2016/DEC/FINAL, 2016).

۲-۲. سازمان توسعه زنان سازمان همکاری اسلامی^۱

همانگونه که در مباحث پیشین ارائه شد، برنامه عمل سازمان همکاری اسلامی برای ارتقای زنان خواستار تأسیس یک ارگان فرعی سازمان همکاری اسلامی شد که مأمور مخاطب قرار دادن نقش زنان در پیشرفت جوامع کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی باشد. در همین راستا در ماه می ۲۰۱۰ شورای وزرای خارجه سازمان همکاری اسلامی

1. OIC WOMEN DEVELOPMENT ORGANIZATION.

اساسنامه سازمان توسعه زنان را تصویب کرد. سازمان توسعه زنان با اجرای قطعنامه‌ها و توصیه‌نامه‌های سازمان همکاری اسلامی موظف به نظارت بر روند ارتقای نقش زنان در کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی با ظرفیت‌سازی، مهارت و توانمندسازی به طرق مختلف از جمله آموزش و بازپروری مطابق با اصول ارزش‌های اسلامی می‌باشد (Blitt, 2016:32). در ماده (۱) ۵ اساسنامه سازمان تصریح شده که این نهاد باید نقش اسلام در محافظت از حقوق زنان مسلمان به‌ویژه در مجامع بین‌المللی را که سازمان در آن‌ها دخیل است، برجسته سازد. اهداف و وظایف در نظر گرفته شده در اساسنامه این سازمان به نهاد مزبور اجازه نمی‌دهد که مستقیماً در گفتمان حقوق بشر زنان ورود کند. در عوض، هدف آن تسهیل مشارکت زنان در توسعه و مواجهه با کلیشه‌های منفی از زنان در جوامع مسلمان تعیین شده است (Bozorgmehri, 2017:77). تاکنون علی‌رغم درخواست‌های مکرر سازمان همکاری اسلامی، اساسنامه سازمان توسعه زنان مورد تصویب کشورهای اسلامی قرار نگرفته است تا سازمان یاد شده جنبه اجرایی پیدا کند.

۲-۳. کمیسیون دائمی مستقل حقوق بشر سازمان همکاری اسلامی

پس از گذشت سه سال از تصویب اساسنامه جدید سازمان همکاری اسلامی در سال ۲۰۰۸، در سی‌وهشتمین اجلاس وزرای خارجه سازمان همکاری اسلامی (سال ۲۰۱۱) در قزاقستان، کمیسیون حقوق بشر سازمان همکاری اسلامی تشکیل شد. بر اساس قطعنامه (LEG-۲/۳۸)، کمیته وزرای خارجه همکاری اسلامی اساسنامه این کمیسیون را تصویب کرد و به کمیسیون اجازه داد تا فعالیت خود را آغاز کند. در اساسنامه کمیسیون مقرر شد که این نهاد شامل ۱۸ عضو باشد که توسط دول عضو از میان کارشناسان متبحر حوزه حقوق بشر در کشورهای اسلامی انتخاب می‌شوند. همچنین از دولت‌های عضو خواسته شده تا انتخاب زنان به عضویت در کمیسیون مزبور را ترغیب نمایند. با این حال کمیسیون تا کنون بیشتر متشکل از مردان بوده است. از ۱۸ عضو این نهاد در دور اول عضویت، تنها ۴ نفر زن بودند و در سال ۲۰۱۶ هم این وضعیت ادامه یافت و مجدداً دوره مسئولیت‌شان تجدید شد.

کمیسیون دائمی مستقل حقوق بشر همکاری اسلامی در بیان نگرش راهبردی خود اعلام داشته که هرگونه رفتار نامناسب با زنان با انتساب به موازین اسلامی مبتنی بر قرائت نادرست یا مغرضانه از اسلام می‌باشد نه این که میان اسلام و هنجارهای جهانی حقوق بشر تعارض وجود داشته باشد. همین نگرش موجب شده تا کمیسیون مزبور به طور مستقیم با آکادمی فقه سازمان همکاری اسلامی کار کند تا برداشت‌های نادرست در خصوص زنان و کودکان در اسلام و همچنین حمایت از خانواده را اصلاح نماید. کمیسیون یاد شده بر این باور است که مردان و زنان از کرامت انسانی و حقوق بشر بنیادین به طور برابر برخوردارند، اما نقش‌ها و مسئولیت‌های متفاوتی درون خانواده و جامعه دارا می‌باشند و اسلام در هیچ کجا برتری یا موقعیت پایین‌تر هیچ یک از جنسیت‌ها را بیان نداشته است. (Blitt, 2016:34).

۲-۴. دبیرخانه سازمان همکاری اسلامی

دبیرخانه به عنوان رکن اجرایی سازمان همکاری اسلامی موظف به اجرای تصمیمات ارکان تصمیم‌گیرنده می‌باشد. از میان ۱۲ دپارتمان موجود در دبیرخانه یک دپارتمان به امور فرهنگی، اجتماعی و خانوادگی اختصاص یافته که مسائل زنان نیز در همین بخش پیگیری می‌شود. دبیرکل سازمان همکاری اسلامی در گزارش ارائه شده به به چهارمین اجلاس وزرای زنان در جاکارتا اندونزی، فعالیت‌ها و اقدامات دبیرخانه در حیطه زنان را متمرکز بر موارد زیر برشمرد: حمایت از حقوق زنان، رفع تمامی اشکال خشونت علیه زنان، محو فقر، ارائه منابع و حمایت کافی به عنوان اجزای ضروری برای حصول تساوی جنسیتی و توانمندسازی زنان، افزایش مشارکت زنان در تصمیم‌گیری، ارائه فرصت‌های برابر برای زنان از طریق دسترسی به آموزش کیفی و رفع تمامی اشکال تبعیض علیه زنان از جمله خشونت شامل خشونت خانگی. وی خاطرنشان ساخت زنان که نیمی از جمعیت را تشکیل می‌دهند باید پیشرفت کنند و اعتماد به نفس آن‌ها برای کمک به جامعه افزایش یابد. همچنین می‌بایست تسهیلات ضروری برای زنان در جهان اسلام فراهم شود تا به عنوان مادران خوبی که قادر به تربیت فرزندان خوب هستند رشد کنند و شرکای خوبی در توسعه کلی امت اسلامی باشند.

دبیرکل سازمان همکاری اسلامی در گزارش‌های مختلف به برخی فعالیت‌های صورت گرفته در واحدهای تابعه خود در زمینه زنان اشاره کرده است. اقدامات و همکاری‌ها در خصوص مسائل زنان به‌طور مثال در مورد کودکان و خانواده‌های قربانی سونامی در اندونزی یا زنان و کودکان در فلسطین، یمن، پاکستان، افغانستان، سومالی، مالی، میانمار، تعاملات میان سازمان همکاری اسلامی و دولت آمریکا در خصوص پاسخ جهانی فوری تحت عنوان رسیدگی به هر مادر و کودک در سازمان همکاری اسلامی با مراقبت اضطراری که در ابتدای سال ۲۰۰۸ منعقد شده و به‌صورت پایلوت در مالی و بنگلادش با هدف ظرفیت‌سازی برای کمک به آنها در جهت حل مشکل نرخ بالای مرگ‌ومیر مادر و کودک در حین زایمان در حال اجراست، بخشی از مصادیق جدید مورد اشاره دبیرکل سازمان است.

۳. راه رفته و مسیر پیش‌روی سازمان همکاری اسلامی در زمینه حقوق زنان

کشورهای اسلامی طی پنج دهه گذشته در عرصه چندجانبه‌گرایی بین‌المللی تجربیات متنوعی را پشت سر گذاشته‌اند. بخش عمده‌ای از تحرکات دولت‌های اسلامی در چارچوب سازمان ملل و نهادهای تابع آن انجام شده است و بخشی از فعالیت‌ها به صورت خاص در چارچوب سازمان مشترکی بوده که مبتنی بر ایدئولوژی مشترک اسلامی شکل گرفته است. حرکت دولت‌های اسلامی در سازمان ملل از یک‌سو و در قالب سازمان همکاری اسلامی از سوی دیگر بعضاً نوعی دوگانگی در نوع نگرش به هنجارها و نحوه نهادینه‌سازی و اجرای آن‌ها و گاه با هماهنگی و انسجام رویکرد در هر دو سازمان همراه بوده است. توجه به این دو عرصه کنشگری دیپلماسی چندجانبه‌گرا و نقاط اشتراک و افتراق آن‌ها با یکدیگر یکی از کلان‌ترین سطوح تحلیل در شناخت نوع نگرش دولت‌های اسلامی به حقوق زن در سطح بین‌المللی است. به عبارت دیگر اگر عملکرد دولت‌های اسلامی در قبال اسناد مصوب نظام ملل متحد در زمینه حقوق زن از جمله پیمان‌نامه رفع تمامی اشکال تبعیض علیه زنان و نوع موضع‌گیری آن‌ها در قبال سازوکارهای متعدد درون نظام ملل متحد مانند کمیسیون مقام زن، نهاد زنان ملل متحد، کمیته نظارتی سید، گزارشگران موضوعی شورای حقوق بشر در ارتباط با حقوق زنان ارزیابی شود و با نوع

هنجارسازی دولت‌های اسلامی در مقوله حقوق زنان در سازمان همکاری اسلامی و نهادسازی‌های مرتبط با این موضوع مقایسه گردد به روشنی می‌توان دریافت که کشورهای اسلامی نتوانسته‌اند صرفاً رویکردی مبتنی بر اندیشه اسلامی را در این موضوع مبنای حرکت خود قرار دهند بلکه تلاش نموده‌اند تا در سازمان ملل تعامل ممکن با نظام بین‌المللی حقوق بشر را برقرار سازند و خود را متعهد به همراهی با جامعه بین‌الملل نشان دهند. اما در عین حال سعی کرده‌اند تحفظ‌های متعدد مبتنی بر ملاحظات اسلامی بر اسناد بین‌المللی حقوق زنان وارد ساخته و گاه در قبال برخی روندهای انحرافی در سطح جهانی واکنش اعتراضی مشترک نشان دهند.^۱ چنانچه در عرصه ترویج همجنس‌گرایی در سطح بین‌المللی با موضع مشترک دولت‌های اسلامی روبرو بوده‌ایم. همچنین سعی کرده‌اند در قالب سازمان مشترک خود برخی هنجارسازی‌ها و نهادسازی‌های ویژه‌ای برای ارتقای حقوق زنان به عمل آورند. همانگونه که در بررسی حاضر تشریح شد دولت‌های اسلامی از حیث شناسایی حقوق زنان و هنجارسازی در چارچوب سازمان همکاری اسلامی موفقیت قابل توجهی نداشته‌اند یا نخواسته‌اند حرکت‌های تقابلی حساسیت‌برانگیزی در مقابل هنجارهای مصوب نظام بین‌المللی حقوق بشر اتخاذ نمایند در نتیجه به جای تدوین و تصویب معاهده لازم‌الاجرای اسلامی در زمینه حقوق زنان بیشتر به یک سری مصوبات اجلاس‌ها و سند‌های اعلامی و برنامه‌محور بسنده کرده‌اند. اما در عرصه نهادسازی خصوصاً طی دهه گذشته شتاب تحرکات آن‌ها روزافزون بوده و با رویکردی عملگرا گام‌های قابل

۱ به‌عنوان مثال در ماده (۱۶) سیدا تأکید شده است "دولت‌های عضو باید اقدامات لازم را برای رفع تبعیض علیه زنان در همه امور مربوط به ازدواج و روابط خانوادگی به عمل آورند و مخصوصاً برپایه تساوی حقوق مرد و زن امور زیر را تضمین کنند". این در حالی است که اسناد سازمان همکاری اسلامی نقش‌ها و مسئولیت‌های متفاوتی برای زنان و مردان در نظر می‌گیرد. همین امر موجب شده بر ماده (۱۶) سیدا (به تمامی یا بخش‌هایی از آن) بیشترین میزان تحفظ‌ها وارد شود. در سال ۲۰۰۹، ۳۴ دولت عضو سیدا به تمام یا بخشی از این ماده شرط وارد نمودند که بیش از نیمی از آن‌ها عضو سازمان همکاری اسلامی می‌باشند. در سال ۲۰۱۶ تعدادی از کشورها تحفظ‌های خود را مسترد ساختند و این تعداد به ۳۰ کشور رسید که هنوز بیش از نیمی از آنان کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی هستند.

۲ به‌عنوان مثال در ژوئن ۲۰۱۱ زمانی که شورای حقوق بشر ملل متحد برای اولین بار یک قطعنامه تاریخی به شماره ۱۷/۱۹ را به تصویب رساند که در ضمن آن نسبت به خشونت و تبعیض بر علیه افراد به دلیل نوع جهت‌گیری و گرایش جنسی ابراز نگرانی جدی شد از ۱۹ کشور عضو ملل متحد که بر علیه قطعنامه رای دادند ۱۵ کشور اعضای سازمان همکاری اسلامی بودند.

توجهی برداشته‌اند که آثار آن در سال‌های آینده بیشتر نمایان خواهد شد. در این زمینه حرکت به سمت شاخص‌های دقیق موضوعی و آماری برای ارتقای وضعیت زنان نقطه مثبتی است که امکان تحقق هدف‌گذاری‌ها را عینی‌تر می‌سازد. اما با توجه به این‌که دولت‌های اسلامی هنوز نتوانسته‌اند به سازوکارهای نظارتی مؤثری برای رصد میزان رعایت حقوق زنان از سوی یکایک اعضای سازمان همکاری اسلامی دست یابند، از بعد مقابله با موارد نقض حقوق زنان و اعمال نظام حمایتی مؤثر هنوز راه درازی در پیش است و همین امر موجب می‌شود که بتوان گفت فاصله دستاورد چندجانبه‌گرایی دولت‌های اسلامی در چارچوب سازمان همکاری اسلامی با موفقیت‌های چندجانبه‌گرایی درون نظام ملل متحد در زمینه حقوق زنان زیاد است. کاهش یا رفع این فاصله نیازمند اراده مؤثر دولت‌های اسلامی در اتخاذ تدابیر جدید در چارچوب سازمان همکاری اسلامی است که در وضعیت کنونی با توجه به تشتت و تفرقه میان دولت‌های اسلامی و نقش مخرب بازیگران بیرونی اثرگذار بر سازمان همکاری اسلامی و روند پرشتاب حرکت نظام بین‌المللی حقوق بشر، چشم‌انداز امیدوارکننده‌ای را در کوتاه مدت نمی‌توان ترسیم کرد.

برای ترسیم هرگونه چشم‌انداز آتی حرکت سازمان همکاری اسلامی در زمینه حقوق زنان نباید برخی واقعیات مربوط به وضعیت کنونی شاخص‌های عدالت جنسیتی در کشورهای اسلامی را نادیده گرفت. به‌عنوان مثال، بر اساس گزارش منتشر شده در سال ۲۰۱۵ توسط مرکز آموزش و پژوهش اجتماعی، اقتصادی و آماری کشورهای اسلامی که یکی از ارکان فرعی سازمان همکاری اسلامی می‌باشد، شاخص متوسط امتیاز شاخص تساوی جنسیتی در سال ۲۰۱۳ حاکی از آن بود که گروه سازمان همکاری اسلامی کمترین امتیاز شاخص تساوی جنسیتی را در مقایسه با سه گروه دیگر (کشورهای در حال توسعه غیر عضو سازمان همکاری اسلامی، کشورهای توسعه‌یافته جهان) داشته‌اند. سازمان همکاری اسلامی به‌عنوان مجموعه‌ای از کشورها از لحاظ تساوی جنسیتی در پایین‌ترین وضعیت قرار داشته است. بنابر یافته‌های این مرکز، یکی از دلایل اصلی این عدم تساوی در میان کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی، مشارکت محدود زنان در فرایندهای تصمیم

1 Statistical, Economic and Social Research and Training Centre for Islamic Countries (SESRIC).

گیری بوده است. داده‌ها حاکی از آن است که در جهان به‌طور متوسط ۲۸/۸٪ جایگاه‌های مدیریتی ارشد، زنان هستند. در حالی که متوسط وضعیت در کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی ۱۵/۶٪ است که کمتر از نصف متوسط کشورهای در حال توسعه غیرعضو سازمان همکاری اسلامی است که ۳۳/۱٪ می‌باشد. کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی کمترین میزان مشارکت زنان در نیروی کار را دارا هستند. با آن که نرخ سواد در مجموع در کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی بالا نیست بنا به گفته این مرکز وقتی آن را با رویکرد توزیع جنسیتی بینیم ناراحت‌کننده‌تر است. تنها ۶۴/۲ زنان قادر به خواندن و نوشتن می‌باشند. حدود تقریباً ۱۳۰۰۰۰ زن در کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی در سال ۲۰۱۳ به دلایل قابل پیشگیری مربوط به بارداری و زایمان جان خود را از دست دادند در مقایسه با ۴۴٪ مجموع مرگ و میرهای زایمان در جهان (SESRIC, 2015:5).

نتیجه‌گیری

اول) در جهانی که قواعد حقوقی بین‌المللی عمدتاً سکولار و مبتنی بر عقل بشری و توافقات و رویه‌های مشترک است، فعالیت سازمان بین‌الدولی فراگیری حول اعتقاد مشترک دینی، منحصر به فرد است و نمی‌توان فعالیت آن را مشابه سایر سازمان‌های بین‌الدولی منطقه‌ای مورد فهم و تجزیه و تحلیل قرار داد. سازمان همکاری اسلامی به لحاظ خصیصه ذاتی یاد شده با وضعیت دوگانه‌ای مواجه است. از یک سو تلاش دارد تا در چارچوب موازین حقوق بین‌الملل به‌ویژه درون تعاملات سازمان ملل به نمایندگی از ۵۷ کشور نقش ایفا کند و از سوی دیگر در پی آن است تا بر اساس مبانی دینی و اعتقادی مشترک بین اعضای خود هنجارسازی و قاعده‌گذاری‌های مختلفی را به موازات موازین بین‌المللی و گاه در انتقاد از آن‌ها به انجام رساند. اگرچه ایفای نقش اخیر با مشکلات درونی مانند عدم وحدت لازم اعضا، وابستگی برخی اعضا به قدرت‌های بزرگ، چالش‌های اداری و ساختاری و مشکلات بیرونی مانند فشار فضای بین‌المللی عمدتاً مبتنی بر حقوق بین‌الملل غیردینی، سازمان یافتگی و گستردگی قواعد و نهادهای بین‌المللی مرتبط با مجموعه سازمان ملل روبروست، اما همین سطح از تلاش‌ها نیز برای جوامع مسلمان مغتنم است و موضع منفرد کشورهای مسلمان را برای دفاع از دغدغه‌های دینی در حوزه‌های متنوع از جمله حقوق زن تقویت می‌کند. فلذا با همه انتقادات قابل طرح بر

دستاوردهای سازمان همکاری اسلامی نباید این کارایی مهم سازمان را نادیده گرفت یا تضعیف نمود.

دوم) روند تلاش‌های مشترک دولت‌های اسلامی در زمینه حقوق زنان همانگونه که در نوشتار حاضر تشریح شد، اگرچه هنوز به نتایج منسجم هنجاری، ساختاری و رفتاری شایسته و اثرگذار در سطوح ملی دولت‌های اسلامی و گستره بین‌المللی منتهی نشده است، اما در چارچوب واقعیات کنونی حکومت‌های اسلامی و چالش‌های متعدد فراروی جهان اسلام و حجم بسیار گسترده قاعده‌گذاری‌ها و ساختارسازی‌ها و عملکردهای نظام ملل متحد در زمینه حقوق زن، همین حد از دستاوردها نیز قابل توجه و نیازمند تقویت و تکامل تدریجی است.

سوم) متخصصان حقوق زن و مراکز علمی ذریبط در کشورهای اسلامی می‌توانند با رصد تحولات ضداسلامی در سطح جهانی از جمله درون سازوکارهای ملل متحد دائماً حساسیت‌های لازم را نزد دولت‌های اسلامی ایجاد کنند تا آن‌ها تدابیر مشترک برای صیانت از مبانی اعتقادی خود در راستای تعالی جایگاه زنان را اتخاذ نمایند. همچنین لازم است مرتباً پیشنهادات نظری و کاربردی به دولت‌های اسلامی ارائه کرد تا مبتنی بر اندیشه اسلامی در سطوح ملی خود بی‌عدالتی‌های علیه زنان را رفع کرده و اعتماد به نفس و خوداتکایی زنان مسلمان به فرهنگ و اعتقادات و راهکارهای بومی را تقویت کنند، و در نتیجه ولع حرکت‌های تقلیدی برگرفته از مبانی ضددینی و بی‌توجه به جایگاه تعالی زن در اسلام را متوقف سازند تا سازمان همکاری اسلامی در تعاملات جهانی بتواند الگوهای کارآمد کشورهای مسلمان را معرفی نماید.

چهارم) دولت‌های اسلامی باید تدابیر مشترکی برای نحوه مواجهه با روندهای هنجارسازی بین‌المللی حقوق زن به‌ویژه در چارچوب سازمان ملل اتخاذ نمایند تا از اقدامات ضدونقیض کشورهای اسلامی پیشگیری شود. به‌عنوان مثال حق شرط‌های کشورهای مسلمان بر کنوانسیون‌های بین‌المللی ذریبط که بر اساس دغدغه‌های اسلامی مطرح می‌شود، می‌تواند از وحدت رویکرد و اشتراک موضع برخوردار شود و فراتر از این سطح، دول اسلامی در روندهای هنجارسازی بین‌المللی پیشنهاد تصویب اسناد مشخص یا ایجاد سازوکارهای مؤثر رعایت حقوق زن را مطرح نمایند که امکان تعارض قاعده‌گذاری بین‌المللی با دغدغه‌های دینی جهان اسلام را به حداقل ممکن برساند.

پنجم) باید از طریق مجاری دیپلماتیک به سازمان همکاری اسلامی پیشنهاد کرد که همانند موضوع مقابله با اسلام‌هراسی، سازوکاری ویژه برای رصد تحولات تخصصی حقوق زن در سطح جهانی که با مبانی دینی و اخلاقی ضدیت دارند و به نام حقوق زن لطمات جبران‌ناپذیر به کرامت و حقوق زن وارد می‌کنند، ایجاد نمایند تا با اشراف لازم بر تحولات گسترده هنجاری و رفتاری در سطح جهان، تدابیر متناسب اتخاذ و ظرفیت‌های جهان اسلام به نحو شایسته مورد بهره‌برداری قرار گیرند. متأسفانه در حال حاضر این اشراف در دبیرخانه سازمان همکاری اسلامی و نشست‌های ادواری ارکان آن دیده نمی‌شود که خود عامل مهمی در کندی دستاوردها در حوزه زنان می‌باشد.

منابع

- ۱) مظفری، محمدحسین، ۱۳۸۹ش، منشور حقوق بشر اسلامی، چالش‌ها و راهکارها، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- ۲) مظفری، محمدحسین، ۱۳۸۸ش، کشورهای اسلامی و حقوق بشر، تهران، انتشارات مرکز بازشناسی اسلام و ایران.

- 3) Adam, Ahmed, (2014), Understanding the Role of the Organization of Islamic Cooperation in Human Rights, Asian Forum for Human Rights and Development (FORUM-ASIA).
- 4) Akbarzadeh, Shahram & Shahab Ahmed, Zahid, (2017), "Impacts of Saudi Hegemony on the Organization of Islamic Cooperation (OIC)", Springer Science Business Media
- 5) AS/Jur (2016) 28, Committee on Legal Affairs and Human Rights, Compatibility of Sharia law with the European Convention on Human Rights: can States Parties to the Convention be signatories of the 'Cairo Declaration'? , AS/Jur (2016)28 7 October 2016 , parliamentary assembly, Council of Europe.
- 6) Blitt, Robert, (2016), "Equality And Non Discrimination Through the Eyes of an International Religious Organization: The Organization of Islamic Cooperation Response to Women's Rights and Sexual Orientation and Gender Identity Rights", Legal Studies, University of Tennessee.
- 7) Bozorgmehri, Majid, (2017), "The Human Rights in OIC, A Gradually Movement but in Progress", Journal of Politics and Law; Vol. 10, No. 2.

- 8) Chase, Anthony Tirado, (2015), The Organisation of Islamic Cooperation: A Case study of International organization's Impact on Human Rights, The Danish Institute for Human Rights.
- 9) Council of Europe, (2016), Compatibility of Sharia law with the European Convention on Human Rights: can States Parties to the Convention be signatories of the 'Cairo Declaration'? Committee on Legal Affairs and Human Rights.
- 10) Equitas, (2009), Women's Rights in Muslim Communities: A Resource Guide for Human Rights Educators, International Centre for Human Rights Education, Canada.
- 11) Farrar, Salim, (2014). "The Organisation of Islamic Cooperation: Forever on the Periphery of Public International Law?", Published by Oxford University Press.
- 12) Gutiérrez Castillo, Victor Luis, (2014), "The Organization of Islamic Cooperation in Contemporary International Society", Revista Electrónica de Estudios Internacionales.
- 13) Häusler, Katharina and others, (2016), Human rights, democracy and rule of law: Different organisations, different conceptions?, European Commission, Work Package No. 3.
- 14) Kayaoglu, Turan, (2013), A Rights Agenda for The Muslim World? The Organisation of Islamic Cooperation's Evolving Human Rights Framework, The Brookings Doha Center.
- 15) Lahssen, Madi, (2002), Basic Needs for Women Education, Publications of the Islamic Educational, Scientific and Cultural Organization- ISESCO.
- 16) Makau Mutua, (2007), "Standard Setting in Human Rights: Critique and Prognosis", Human Rights Quarterly, No.29.
- 17) OIC – 2025 Programme of Action Progress Report 2016 – 2017, Organisation of Islamic Cooperation.
- 18) OIC –(2017), Programme of Action Implementation plan 2016 – 2025, Organization of Islamic Cooperation (OIC).
- 19) OIC /1-WCOD/2006/REP.FINAL,(2006), Report of The First Ministerial Conference On Women's Role In The Development Of OIC Member States Istanbul, Republic of Turkey.
- 20) OIC General Department of Cultural, Social and Family Affairs, (2015), A comparative Study of OPAAW (OIC Plan of Action for the Advancement of Women) and CEDAW (Convention on the Eradication of Discrimination Against Women)
- 21) OIC Plan of Action for The Advancement of Women (OPAAW), (2016), Adopted by the Sixth Session of the Ministerial Conference on the Role of Women in the Development of OIC Member States, Turkey.
- 22) OIC/2-WCOD/2008/REP.FINAL, (2008), Report of The Second Ministerial Conference On The Role of Women in The Development of OIC Member States (Cairo Plan of Action for Women) Cairo, Arab Republic of Egypt.

- 23) OIC/3-WCOD/2010/DEC, (2010), Tehran Declaration The Third Ministerial Conference On the Role of Women in the Development of OIC Member States “Women, Family and Economy”.
- 24) OIC/4-WCOD/2012/DEC/FINAL, (2012), Jakarta Declaration The Fourth Ministerial Conference on the Role of Women in Development of the OIC Member States, “Strengthening Women’s Participation and Roles in Economic Development in OIC Member States” .
- 25) OIC/6-WCOD/2016/DEC/FINAL,(2016), Istanbul Declaration on The Sixth Ministerial Conference on The Role of Women in The Development of The OIC Member States, Turkey.
- 26) OIC/6-WCOD/2016/RES./FINAL,2016 Resolutions, Sixth Session of the Ministerial Conference on the Role of Women in the Development of OIC Member States, Theme: “Status of women in OIC Member States in light of the current challenges” Turkey.
- 27) OIC/SUM-13/2016/POA-Final, (2016), The OIC-2025 Programme of Action, Organisation of Islamic Cooperation.
- 28) Petersen,Marie Juul, (2012), Islamic or Universal Human Rights?, The OIC’s Independent Human Rights Commission, Copenhagen, Danish Institute for International Studies
- 29) Report of The Secretary general on The Implementation of The OIC Ten year Program of Action Submitted to the Fortieth Session of The Council of Foreign Ministers (CFM), (2013), Republic of Guinea.
- 30) Resolution 1/44-POA, 2017, OIC-2025: Programme of Action Implementation Plan, Organization of Islamic Cooperation (OIC)
- 31) SESRIC, (2013), The State of Gender in OIC Member Countries, Organisation of Islamic Cooperation Statistical, Economic and Social Research and Training Centre for Islamic Countries, Turkey.
- 32) SESRIC,(2015), State of Gender and Family Well-Being in OIC Member Countries, Organisation of Islamic Cooperation Statistical, Economic and Social Research and Training for Islamic Countries.
- 33) SESRIC,(2016), State of Gender in OIC Countries: Prospects and Challenges, Organisation of Islamic Cooperation Statistical, Economic and Social Research and Training for Islamic Countries, Turkey.
- 34) Tadjini, Azin, (2012), “The Organisation of Islamic Cooperation and Regional Challenges to International Law and Security”, Amsterdam Law Forum, VOL:4:2

